

ΖΩΣΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Ὅρος ἀπὸ τὴν Νάξο

Σὲ ὄροπέδιο μὲ τὸ τοπωνύμιο *Κορυφὴ Εὐδή*, στὴν περιοχὴ τῶν χωριῶν *Γαλήνης – Ἐγγαρῶν* Νάξου, ἐντοπίστηκε ἀπὸ τὴν συνάδελφο Εἰρήνη Λεγάκη ἐντὸς ἰδιοκτησίας Ἀν. Κρητικοῦ ἐνεπίγραφη στήλη ὄροσῆμου (ὄρος). Σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ ἀγροτεμαχίου, βρισκόταν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν παπποῦδων του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὄρον ὁ ἰδιοκτήτης εἶχε στὴν κατοχὴ του, στὸ ἴδιο ἀγροτεμάχιο, μυλόλιθους καὶ ἄλλα ἐξαρτήματα ἐλαιοπεστηρίου.

Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἐπιμήκης, ἀδρομερῶς ἐπεξεργασμένη σὲ ὅλες τὶς ὄψεις της μὲ μικρὲς ἀποκρούσεις στὶς ἐπιφάνειές της, ἐντονώτερες στὴν πρόσθια δεξιὰ ὡς πρὸς τὸν θεατὴ ἀκμὴ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Ὑπάρχουν ἴχνη, πιθανῶς ἀπὸ στροφεῖς θύρας(ς), στὴν πρόσθια ὄψη, καθὼς καὶ κονιάματος στὴν πίσω πλευρᾶ. Στὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς ὄψης ἔχει λειανθεῖ σὲ ὅλο τὸ πλάτος ἐλαφρῶς εἰσέχον πεδίο ὕψους 0,27μ. γιὰ τὴν χάραξη τῆς ἐπιγραφῆς. Εἰκ. 1, 2.

Ὑψ. 0,95 μ., πλ. 0,33 μ. (μειώνεται πρὸς τὰ ἐπάνω), πᾶχ. 0,17 μ.

Ὑψ. γραμμ. 0,04 (N) - 0,055 μ. (Σ).

B' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Ἄθην- στοιχ.
ἀης.

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ ἡ μορφή τοῦ ὀνόματος (κατάλ. -αης, βλ. τὴν Προσθήκη ὑπ' ἀρ. 2), ὑποδεικνύουν τὴν προτεινόμενη χρονολόγηση.

Ὁ τύπος Ἄθηνᾶς, ἀντὶ τοῦ συνήθους Ἄθηνᾶϊς ποὺ ἀπαντᾷ στὴν Ἀττικὴ, μαρτυρεῖται στὶς Κυκλάδες καὶ σὲ Ἴωνικὲς περιοχὲς τοῦ Ἑλλαδικοῦ κόσμου, στὴν Δῆλο, βλ. *ID* 6-7: Ἄθηνᾶς | Ὀργάνης | ὄρος *SEG* 13, 423: [Ἄθη]νᾶης, στὴν Χίο, βλ. J. Boardman, *Excavations in Chios 1952-1955. Greek Emporio*, (BSA Suppl. vol. no. 6), Oxford 1967, 245, no. 622: [ἀνέθηκεν] Ἄθηνᾶ[ι], στὴν Μίλητο, βλ. *IMilet* I 8, p. 53: [- -] ἀνέθηκεν ὁ Λεα[. .]εω τᾶθηνᾶη, στὴν Ὀλβία, ἀποικία τῆς Μιλήτου, βλ. *SEG* 30, 882.

Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ προέρχεται καὶ ἓνας ἀκόμη ὄρος ποὺ ὀριοθετοῦσε χωρίο τῆς Ἀθηνᾶς (Πολιούχου), βλ. *IG* XII 5, 41· 4ος αἰ. π.Χ. Σύμφωνα μὲ τὴν δημοσίευση ὁ ὄρος εἶχε ἐντοπιστεῖ στὸ χωριὸ *Ἄχαψη*,¹ ἐντοιχισμένος στὸ δυτικὸ παράθυρο τῆς οἰκίας Γιακουμῆ Μελετόπουλου.

Εὐχαριστῶ τὸν Διευθυντὴ τῆς Ἐφορείας Κυκλάδων Δρ. Δ. Αθανασούλη γιὰ τὴν παραχώρηση τοῦ δικαιώματος δημοσίευσης τῆς ἐπιγραφῆς, καθὼς καὶ τὴν Εἰρήνη Λεγάκη ποὺ μοῦ τὴν ὑπέδειξε καὶ μὲ πρόετρεψε νὰ τὴν δημοσιεύσω. Ἡ βοήθεια καὶ οἱ καίριες ἐπισημάνσεις τοῦ Ἀ. Π. Ματθαίου ἦταν ὅπως πάντα πολὺτιμες. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν Γ. Παπαδόπουλο καὶ τὴν Γεωργία Μαλούχου γιὰ τὶς χρήσιμες παρατηρήσεις τους καὶ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ κειμένου.

1. *Ἄχαψη* ὀνομαζόταν ἕως τὸ 1955 ὁ οἰκισμὸς *Γαλήνη*, στὰ δυτικὰ τῶν *Ἐγγαρῶν*, βλ. Μ. Σταματελάτος, Φωτεινὴ Βάμβα-Σταματελάτου, *Επίτομο Γεωγραφικὸ Λεξικὸ τῆς Ἑλλάδος*, Αθήνα 2006, λ. *Γαλήνη* (4). Εὐχαριστῶ τὸν Γιώργο Παπαδόπουλο γιὰ τὴν ἐπισήμανση.

Ἡ ἐπιγραφή λανθάνει. Ἐκτυπὸ τῆς φυλάσσεται στὸ Ἀρχεῖο τῶν *Inscriptiones Graecae* στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου (εἰκ. 3):²

[“Ὀρος] χωρίου | [Α]θηναίης | Πολιόχου.

Ἡ προέλευση τῶν δύο ὄρων ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ἔκταση πὸν ὀριοθετοῦσαν θὰ βρισκόταν στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῶν χωριῶν *Γαλήνης - Ἐγγαρῶν*, μὰ περιοχὴ πλούσια σὲ νερά, μὲ καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις.³ Δεδομένου ὅτι ὁ ὄρος *IG XII 5 41* ὀριοθετεῖ *χωρίον* πὸν ἀνήκει στὴν Ἀθηνᾶ εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ δημοσιευόμενος ὀριοθετοῦσε χωρίον τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ὄχι ἱερὸν τῆς θεᾶς, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἐκδοχὴ τοῦ ἱεροῦ. Ἡ κτῆση χωριῶν ἀπὸ ἱερὰ εἶναι γνωστὴ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καθὼς ἡ μίσθωσή τους ἀποτελοῦσε οὐσιαστικὴ πηγὴ ἐσόδων γιὰ τὸ ταμεῖο τοῦ ἱεροῦ τῆς θεότητος.⁴ Σὲ κάθε περίπτωση, ἀνεξαρτήτως τῆς ὑποστάσεως, μὲ τὴν ὁποία συνδέεται ἡ δημοσιευόμενη ἐπιγραφή, τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιούχου, λόγῳ τοῦ ἐπιθέτου, θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἐντὸς τοῦ ἄστεως καὶ ὄχι στὴν ὑπαιθρο χώρα τῆς Νάξου.

Ἰερὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Νάξο δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ μέχρι σήμερα. Πιθανὴ ὑπαρξὴ λατρείας τῆς θεᾶς στὸ νησί, ἥδη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, συνάγεται, ἐκτὸς τῶν προαναφερομένων ὄρων, καὶ ἀπὸ ἀρχαϊκὴ, πολὺ ἀποσπασματικὴ ἐπιγραφή χαραγμένη σὲ κίονα μὲ ραβδώσεις πὸν εἶχε βρεθεῖ στὴν περιοχὴ *Ρουδιές (Πολίχνη)*, στὸν Ἄγ. Ἀκεψιμᾶ (*IG XII 5, 40.19*).

Τὸ ἐπίθετο *πολιοῦχος*, πὸν ἀναγράφεται στὸν λανθάνοντα ὄρον, μαρτυρεῖται στὴν Ἀττικὴ ὡς λατρευτικὸ ἐπίθετο τῆς Ἀθηνᾶς,⁵ βλ. *IG I³ 544, 683.2, 775.2* (πολιόχοι)· Ἀριστοφ. *Ἰππῆς* 581: ὦ πολιοῦχε Παλλάς, Ἀριστ. *Νεφ.* 602: πολιοῦχος Ἀθᾶνα.

Στὶς δύο Ναξιακὲς ἐπιγραφὲς ἡ θεὰ δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν φράση Ἀθηναίων μεδέουσα, πὸν κατὰ κανόνα συνοδεύει τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηνᾶς σὲ ὄρους, οἱ ὁποῖοι ὀριοθετοῦσαν ἐκτάσεις πὸν ἀνήκαν στὸ Ἀθηναϊκὸ ἱερὸ σὲ διάφορες πόλεις-μέλη τῆς *Δηλιακῆς Συμμαχίας*. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ φαίνεται ὅτι εἶναι μικρὴ ἢ πιθανότητα, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται, τὸ χωρίον, τὸ ὁποῖο ὀριοθετοῦσαν οἱ ὄροι τῶν *Ἐγγαρῶν*, νὰ ἀνήκει σὲ ἱερὸ συνδεόμενο μὲ τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν.⁶

2. Τὸν καθ. κ. Klaus Hallof ὑπεύθυνος τοῦ Ἀρχείου τῶν *Inscriptiones Graecae* εὐχαριστῶ θερμῶς γιὰ τὴν ἀποστολὴ, διὰ τοῦ Ἄ. Π. Ματθαίου, ψηφιακῆς φωτογραφίας τοῦ ἐκτύπου τῆς ἐπιγραφῆς.

3. Σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἀγρό, στὸν ὁποῖο ἐντοπίστηκε ὁ ὄρος ὑπάρχουν τρεῖς μεσαιωνικὲς κρήνες.

4. Δίδυμος παρ' Ἄρποκρ.: ἀπὸ μισθωμάτων. Δίδυμός φησιν ὁ γραμματικὸς ἀντὶ τοῦ ἐκ τεμενικῶν προσόδων. Ἐκάστῳ γὰρ θεῶ πλέθρα γῆς ἀπένεμον, ἐξ ὧν μισθουμένων αἱ εἰς τὰς θυσίας ἐγένοντο δαπάναι. Βλ. γενικὰ Ν. Papazarkadas, *Sacred and Public Land in Ancient Athens*, Oxford 2011.

5. Εὐχαριστῶ τὴν Γεωργία Μαλούχου γιὰ τὶς ὑποδείξεις τῶν παραπομπῶν καὶ τὴν σχετικὴ συζήτηση.

6. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν διάρκεια τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. τὸ Ἀθηναϊκὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἀπέκτησε ἔγγειο περιουσία ἐκτὸς τῶν ὀρίων τῆς Ἀττικῆς. Ἔτσι ἐκτάσεις πὸν ἀνήκαν στὸ ἱερὸ μαρτυροῦνται σὲ κράτη-μέλη τῆς *Δηλιακῆς Συμμαχίας*, ὅπως ἡ Αἴγινα, ἡ Κῶς καὶ ἡ Σάμος. Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι οἱ ὄροι αὐτοὶ (βλ. λ.χ. *IG I³ 1486, 1491, 1492*) βρέθηκαν σὲ πόλεις πὸν ἀντιστάθηκαν στὸν Ἀθηναϊκὸ ἐπεκτατισμὸ, ἀλλὰ στὴν συνέχεια ὑποτάχθηκαν καὶ πάλι, ὅπως συνέβη καὶ μὲ τὴν Νάξο, ἡ ὁποία ἀποστάτησε ἀπὸ τὴν *Δηλιακὴ Συμμαχία*, γύρω στὸ 475-470 π.Χ., ἀλλὰ ὑποτάχθηκε στοὺς Ἀθηναίους μετὰ ἀπὸ πολιορκία, βλ. Θουκ. 1,98.4, 137.2. Πολύαιν., *Στρατηγήματα* 1,30.8, Ρ. J. Rhodes, *A History of the Classical Greek World. 478-323 BC*, Oxford 2006, 19-20. Ἐνισχυτικὸ τῆς ἀποψῆς αὐτῆς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ τὸ γεγονός, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 453-448 π.Χ., 500 Ἀθηναῖοι κληροῦχοι ἐγκαταστάθηκαν στὴν Νάξο, βλ. G. Reger στὸ M.H. Hansen, T.H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, 761-762.

Όρος από την Νάξο

Εικ. 1. Ό ορος από την Νάξο.

Εικ. 2. Η έπιγραφή.

Είχ. 3. Ἡ ἐπιγραφή IG XII 5, 41 (φωτ. τοῦ ἐκτύπου ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῶν *Inscriptiones Graecae*).

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

1. Τὸ ἐπίθετο πολιοῦχος (ἢ πολιῶχος) μαρτυρεῖται βεβαίως καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, βλ. λ.χ. τὶς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες IG XII 5, 134.17 (Πάρος), SEG 36, 790.6 (Θάσος), *Lindos I* 2838 (Ρόδος), *IC I ix* 1A.23 (Κρήτη- Δρῆρος), IV 171.14, 183.21 (Κρήτη- Γόρτυς), *I.Erythrai und Klazomenai* 210 (Ἐρυθραί), IG V1, 213.3 καὶ 559.16 (Λακωνία).⁷

2. Ἡ μορφή Ἀθηνάη ποὺ μαρτυρεῖται στὴν δημοσιευόμενη Ναξιακὴ ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ἐπιγραφὲς τοῦ Ἴωνικοῦ κόσμου (βλ. σελ. 29), ἐμφανίζεται στὴν Ἀττικὴ ὡς Ἀθηνάα, βλ. IG I³ 1453 C.17, IG II² 111.67, 218.1, 1386 A.2, 2344.1, κλπ. Γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς Ἀττικῆς μορφῆς καὶ τὴν χρονολόγησή της βλ. L. Thraette, *The Grammar of Attic Inscriptions*, I. Phonology, Berlin 1980, 270-274.

7. Εὐχαριστῶ τὴν Ἑλενα Ζαββοῦ γιὰ τὴν ὑπόδειξή της νὰ ἀναφερθῶ στὶς μαρτυρίες τοῦ ἐπιθέτου καὶ τὶς χρήσιμες σχετικὲς παρατηρήσεις της.